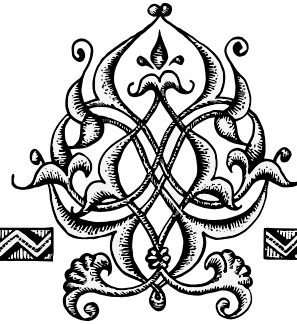


ԿՐՕՆԱԳԻՏԱԿԱՆ



Տ. ՄՈՎՍԵՍ ԱԲԵՂԱ ՍԱՐԳՍՅԱՆ

ԶԻՆՎՈՐԱԿԱՆ ՕՍՈՒՅՈՒԹՅԱՆ ԸՆԿԱՆՈՒՄԸ
ՎԱՂ ԵԿԵՂԵՑՈՒՄ

Քրիստոնեության սկզբնական շրջանում Հիսուս Քրիստոսի՝ խաղաղությանն ու խոնարհությանը վերաբերող խոսքերը որոշ հեղինակներ մեկնաբանում էին որպես պատերազմին առհասարակ դեմ¹: Համբերությունը, հեղուկությունը, ծառայելու պատրաստակամությունն այն հիմնական հատկանիշներն էին, որոնցով քրիստոնյաներն աչքի էին ընկնում եւ տարբերվում մյուսներից: Նրանց, ովքեր դիմանում էին անարդարությանը, տառապանքներին, խոստացված էր երկնային արքայությունը (Հմմտ. Մատթ. Ե. 10), հեղբուր կոչվում էին երկրի ժառանգորդներ (Հմմտ. Մատթ. Ե. 5): Խաղաղություն էր հայտարարված համայն մարդկությանը, նույնիսկ Ավետարանը կոչվում էր «Խաղաղության ավետարան» (Հմմտ. Հռոմ. Ժ. 15): Քրիստոսի աշակերտները չէին ապրում այնպես, ինչպես իշխանություն ու հարստություն ունեցողները. նրանց դիրքորոշումը հակառակ էր ժամանակի իշխանավորների ընկալումներին: Սակայն պատմությունը վկայում է, որ այս բնութագրումն առավել հատուկ էր քրիստոնեության վաղ շրջանի հավատացյալներին, ինչը բնական էր՝ հաշվի առնելով ժամանակի պահանջները: Մինչդեռ պատերազմներն անխուսափելի են. զինվորական կոչումներում իրենց բարձրագույն արտահայտությունն են գտել (առնվազն խորհրդանշաբար) բազմաթիվ արժեքներ՝ հնազանդությունն ու քաջությունը, սերն ու հավատարմությունը, ուժն ու անձնագոհությունը:

¹ Տե՛ս **Adolf Harnak**, Militia Christi: The Christian Religion and the Military in the First Tree Centuries, Translated and introduced by David McInnes Gracie, Philadelphia, 1981, էջ 27:

Հետնորդատակարանյան ժամանակաշրջանում՝ 170-180-ական թթ., քրիստոնյա որեւէ զինվորականի մասին վկայություն չկա²: Սակայն այս լուծությունն ունի իր նշանակությունը: Այդ ժամանակաշրջանի հեղինակների երկերում հանդիպում են քննարկումներ պետության, իշխանություն, ընտանիքի, ամուսնության, ստրկության, հեթանոսական բարքերի եւ այլ հարցերի վերաբերյալ: Եվ եթե զինվորականության հարցն այս երկերում առկա չէ, ապա դա ակնհայտ վկայում է, որ զինվորական ծառայության խնդիր ընդհանրապես չի էլ եղել³: Հռոմեացիները չունեին ընդհանուր զինապարտության կարգ, եւ բանակում չծառայելու համար քրիստոնյաների վրա ճնշում չէր գործադրվում:

Ընդհանուր առմամբ քրիստոնյա հավատացյալները Բ.-Գ. դարերում բանակ չէին զորագրվում, քանզի զինվորական ծառայությունը ներառում էր կայսեր երկրպագությունը, ինչը պարտադիր էր բոլոր զինծառայողների համար: Նույն խոչընդոտը, որ քրիստոնյաներին հեռու էր պահում բանակից, նաեւ թույլ չէր տալիս նրանց ծառայել պետական այլ ոլորտներում, որովհետեւ Հռոմում քաղաքացիական ծառայողներից եւս պահանջվում էր մասնակցել զոհաբերություններին: Մեկ այլ կարծիքի համաձայն՝ քրիստոնյաները հրաժարվում էին զինվորական ծառայությունից ոչ միայն այնտեղ տիրող կռապաշտության, այլ նաեւ հալածանքների հետեւանքով Հռոմի նկատմամբ ունեցած հակակրանքի պատճառով⁴: Խոսելով պատճառների մասին՝ գերմանացի աստվածաբան եւ պատմաբան Ադոլֆ Հառնակը բերում է նաեւ այլ օրինակներ, ինչպես զինվորների վարքը խաղաղ պայմաններում (բռնություններ, ցածր բարոյականություն), հատկապես կռուների պաշտամունքի եւ տոնակատարությունների ժամանակ տեղի ունեցող ավանդական կոպիտ խաղերը, որոնք հակասում էին քրիստոնեական արժեքներին⁵:

Այսպիսով, ինչպես առկա չէ որեւէ հիշատակություն մինչեւ Բ. դարավերջին հռոմեական բանակում քրիստոնյաների ծառայության վերաբերյալ, այնպես եւ չկա գրավոր որեւէ տեղեկություն, որ մինչեւ 250 թ. քրիստոնյաները որեւէ ղեկավար պաշտոն զբաղեցրած լինեն հռոմեական կայսրությունում⁶: Քրիստոսի՝ վաղ շրջանի հետեւորդները իրենց համա-

² Տե՛ս **Roland Bainton**, Christian Attitudes Toward War and Piece, New York, 1960, էջ 67:

³ Տե՛ս **Adolf Harnak**, Militia Christi, էջ 66:

⁴ Տե՛ս **Edward Ryan**, The Rejection of Military Service by the Early Christians, Theological Studies, 1952, vol. 13, № 1, էջ 1-32:

⁵ Տե՛ս **Adolf Harnak**, Militia Christi, էջ 65:

⁶ Տե՛ս **Robert Clouse**, War for Christian Views, with contributions by H. Hoyt, M. Augsburg, 1977:

րում էին նոր համայնք, որը քաղաքական սահմաններ չունեին եւ ներառում էր բոլորին, ովքեր հետեւում էին ճշմարիտ Աստծուն: Քրիստոնյաներն իրենց համարում էին առանձին համայնք եւ չէին հաղորդակցվում կռապաշտների հետ, ուստի հաճախ ենթարկվում էին հալածանքների: Մեկուսացումը պատճառ էր դառնում, որ նրանց ատեն եւ չվստահեն: Քրիստոնյաները հաճախ ամբաստանվում էին՝ որպես հասարակության դժբախտության պատճառ:

Սակայն իրավիճակը փոխվեց Բ. դարավերջում, երբ արդեն քրիստոնյաները ծառայում էին բանակում: Քրիստոնեության աճող հեղինակությունը արդյունքում բազմաթիվ զինվորներ դառնում էին քրիստոնյաներ եւ կամենում էին իմանալ՝ արդյո՞ք կարող են շարունակել իրենց ծառայությունը: Հավատքը դառնում էր սոցիալապես առավել հասանելի, եւ ոմանք կարծում էին, որ անձը կարող է լինել ե՛ւ Հռոմի օրինակելի քաղաքացի, ե՛ւ Քրիստոսի հետեւորդ:

Քրիստոնյա որոշ մտածողների դուր չէր գալիս Եկեղեցու եւ աշխարհի միջեւ գոյություն ունեցող ոչ հստակ տարանջատումը: Նրանք դատապարտում էին պատերազմին մասնակցելը եւ պնդում, որ քրիստոնյաները պետք է առավելապես հոգեւոր պայքար մղեն, ոչ թե մարմնավոր: Որոգիներն այս խնդրի առնչությամբ մեջ է բերում Քրիստոսի՝ Պետրոս առաքյալին ուղղված խոսքերը. «...որ տնր առնուցուն՝ արո՛վ անկցին» (Մատթ. ԻԶ. 52): Նա բացատրում է, որ պետք է զգուշանալ, քանզի մեր իրավունքների համար պատերազմն ու վրեժխնդրությունը կարող են հավատացյալներին մղել «սուր հանելուն, սակայն ավերարանսական ուսուցումը դա չի թույլատրում»⁷: Որոգիները կարծում է, որ այս եւ մյուս բոլոր հարցերը կլուծվեն, երբ «եղիցի Աստուած ամենայն յամենայնի» (Ա. Կորնթ. ԺԵ. 28) խոստումը դառնա պատմական իրողություն⁸. զրա համար պետք է անդադրում աղոթենք՝ «Եկեցե՛ք արքայութիւն քո» (Մատթ. Զ. 10, Դուկ. ԺԱ. 2): Որոգիները վերլուծում է նաեւ Պողոս առաքյալի այս խոսքերը՝ «Ձի պարսկէ անա թագաւորել, մինչեւ դիցե՛ զամենայն թշնամիս ի ներքոյ ոյրից իւրոց» (Ա. Կորնթ. ԺԵ. 25), եւ քանի որ «այժմ ո՛չ ես տեսանեմք հնազանդեալ նմա զամենայն» (Եբր. Բ. 8), ապա մարդը պետք է մշտապես պայքարի, քանզի, ըստ ավետարանչի, հստակ է, որ որեւէ մեկը չի կարող ուժեղ մարդու տունը

A. Holmes, H. Brown, Illinois, 1981, էջ 13:

⁷ Stanley Windass, Christianity Versus Violence: A Social and Historical Study of War and Christianity, London, 1979, p. 12.

⁸ Տե՛ս P. Tzamalikos, Origen: Philosophy of History & Eschatology, Boston, 2007, էջ 229:

մտնել եւ կողոպտել նրան, եթե նախապես չկապի նրան (Հմմտ. Մատթ. ԺԲ. 29, Մարկ. Գ. 27, Ղուկ. ԺԱ. 21-22): Հենց այս պատճառով էլ Հիսուս ասաց. «...նչ եկի արկանել խաղաղութիւն, այլ՝ սո՛ւր» (Մատթ. Ժ. 34): Հետեւաբար՝ ով ուզում է կյանքն ապրել Հիսուս Քրիստոսով, պետք է երկարատեւ⁹ պայքար մղի՝ մինչեւ «յեթին թշնամին խափանի՝ մահ. եւ գամենայն ինչ հնազանդ արարի ներքոյ ուրիշ նորա» (Ա. Կորնթ. ԺԵ. 26):

Հռոմեական բանակն իրականացնում էր տարաբնույթ ծառայութիւններ¹⁰, ուստի որոշ քրիստոնյաների համար դատապարտելի չէր զինվորական ծառայութիւնը, այլ միայն՝ ծառայութեան ընթացքում սպանելը: Սա Գ. դարում Եկեղեցու կարգապահութեան համար որպէս ուղեցույց մշակվել էր Հռոմի քրիստոնյաների կողմից: Նշյալ ընկալումն առկա է նաեւ հույն պատմիչ Հիպոլիտոսի կանոններում. ըստ նրա՝ եթե Քրիստոսի հետեւորդը զինվոր է, «չպետք է մարտի մարդ սպանելու մասին եւ պետք է հրաժարվի կայարանէլ այդպիսի հրամանը»¹¹: Այս ակնհայտ հակադրութիւններ՝ լինել զինվոր ու չսպանել, լուծվում է, եթե ընկալում ենք՝ հնարավոր է, որ անձը, ծառայելով հռոմեական բանակում, որեւէ մեկին սպանելու պատճառ չունենար. բանակն իրականացնում էր հասարակական բազմաթիվ ծառայութիւններ, ինչպէս օրինակ՝ ոստիկանական, պահակային, հրշէջ ծառայութիւն (մինչեւ Ի. դար)¹²:

Որոգիները քրիստոնյաներին պաշտպանում էր հանրապետական մեղադրանքներից, որոնց պատճառով հալածանքների էին ենթարկվում: Նրա ջատագովութիւնը՝ «Ընդդէմ Կելսիոսի» (Contra Celsum) երկը, գրվել է ի պատասխան հեթանոս փիլիսոփա Կելսիոսի «Ծշմարիտ խոսք» աշխատութեան (178 թ.): Կելսիոսի մեղադրանքին, որ եթե բոլորը վարվեն քրիստոնյաների նման ու հրաժարվեն ծառայել կայսրութեան բանակում, Հռոմը կկործանվի բարբարոսների կողմից, իսկ Եկեղեցին կավերվի մնացյալ աշխարհի հետ, Որոգիները պատասխանում է՝ եթե բոլոր հռոմեացիները փոխվեն, եւ այդ ժամանակ բարբարոսները ներխուժեն կայսրութիւն, ապա վերջինս կփրկվի գերբնական ճանապարհով¹³: Քրիստոս խոս-

⁹ Տե՛ս անդ, էջ 300:

¹⁰ Օրինակ՝ Հռոմում հակահրդեհային ծառայությունը եւ խաղաղության ապահովումը հանձնարարված էին «Վիգիլես» անունով զորամասին, մարզերի կառավարիչներին տարածքային կառավարման գործում օգնում էին «Բենեֆիցիարները» (Roland Bainton, Christian Attitudes Toward War and Piece, էջ 79):

¹¹ **Burton Scott Easton**, The Apostolic Tradition of Hippolytus, Michigan, US, 1962, p. 42.

¹² Տե՛ս **Robert Clouse**, War for Christian Views, էջ 12. նաեւ՝ **Edward Ryan**, The Rejection of Military Service by the Early Christians, էջ 15:

¹³ Տե՛ս **Origen**, Contra Celsum ("The Ante-Nicene Fathers, The writings of the fathers down

տացավ, որ եթե երկու կամ երեք հոգի միասին աղոթեն, կստանան այն, ինչ խնդրում են (Հմմտ. Մատթ. ԺԸ. 19): Պատկերացրեք՝ ինչ կլինի, եթե ողջ կայսրությունը միասնաբար աղոթի: Ինչպես իսրայելացիներն անցան Կարմիր ծովը, իսկ փարավոնի զորքը խեղդվեց, այնպես եւ հռոմեացիները կփրկվեն աստվածային զորությամբ՝ համաձայն Մովսեսի խոսքի՝ «Տէր փայ պատերազմ ընդ ձեր, եւ դուք լուեցէք» (Ելք ԺԴ. 14): Այսինքն՝ Որոգիներն այստեղ հարցին առավել խորքային պատասխան է տալիս՝ խնդիրը տեղափոխելով հոգեւոր դաշտ ու հաղթանակը կապելով հավատքի հետ:

Կելսիոսի նշյալ մեղադրանքը, թե քրիստոնյաները չեն ծառայում բանակում, չի համապատասխանում իրականությանը, քանզի նույն շրջանում, երբ նա գրել է իր երկը, քրիստոնյաների՝ բանակում ծառայելու վերաբերյալ վկայություններ կան: Քրիստոնյաներ կային Մարկոս Ավրելիոսի «Որոտաձայն» լեգեոնում (*Thundering Legion*). 173 թ., երբ նրա զորքը ծարավից հյուծվել էր, Մելիտինեի գնդի քրիստոնյա զինվորների աղոթքի շնորհիվ անձրեւ տեղաց¹⁴: Այդ շրջանից սկսյալ՝ քրիստոնյաների թիվը բանակում ավելանում է: Տերտուղիանոսն իր «Ջատագովություն» աշխատության մեջ՝ գրված 197 թ., վկայում է, որ քրիստոնյաներն արդեն տարածվել են ողջ աշխարհում, նրանք, բացի հեթանոսական տաճարներից, ներկա են ամենուր¹⁵: Այսինքն՝ ենթադրելի է, որ այդ ժամանակ քրիստոնյաներ կային նաեւ բանակում:

Որոգիները, չարունակելով պաշտպանել քրիստոնյաներին, այնուամենայնիվ, չի խուսափել առկա խնդրից եւ փորձել է մի տեսակ հաշտեցնող ու միջին ճանապարհ ընտրել՝ հիմք ընդունելով այն, որ քրիստոնյաներն «օգտվում էին» պետության սահմանած իրավունքներից, բայց չէին մասնակցում նրա պաշտպանությանը: Ի պատասխան այս մեղադրանքին՝ Որոգիները նշում է, որ քրիստոնյաները կայսրությանը մատուցում են այլ տեսակի ծառայություն՝ առավել կարեւոր, քան մյուս բոլորը՝ կատարելագործելով հասարակության բարոյական արժեհամակարգը եւ աղոթելով իշխանության համար: Այդ աղոթքները ներառում են հոգեւոր պայքարը չար ուժերի դեմ, որոնք պատերազմների պատճառը եւ բռնությունների հիմքն են¹⁶: Հակառակ Որոգիների ու Եկեղեցու մյուս հայրերի

to A.D. 325"), vol. 4, 1996, 1997, էջ 1330. **Phillip Schaff**, *Fathers of the Third Century: Tertullian, part fourth, Minucius Felix, Commodian, Origen, parts first and second*, Grand Rapids, MI: Christian Classics Ethereal Library, 2006, էջ 1027:

¹⁴ Տե՛ս **Tertullian**, *Apology*, *The Ante-Nicene Fathers*, vol. 3, *Latin Christianity: Its Founder*, Tertullian, էջ 196:

¹⁵ Տե՛ս անդ, էջ 82:

¹⁶ Տե՛ս **Origen**, *Contra Celsum*, էջ 1030:

հիմնավորումներին՝ հեթանոսների մեղադրանքներն ընդդեմ քրիստոնյաների շարունակում էին լուրջ փաստարկ համարվել. եկեղեցին գործում էր Հռոմում, սակայն «արհամարհում» էր նրա կայսերական պահանջները: Այս հակառակության նկատմամբ վերաբերմունքը հանդուրժելի էր քանի դեռ քրիստոնյաները երկրում փոքրամասնություն էին կազմում, սակայն երբ նրանց թիվն ավելացավ եւ սկսեցին ներգրավվել հասարակության բոլոր շերտերում, իշխանությունն ու բանակում ծառայելու համար նրանց վրա ճնշումն ուժեղացավ:

Որպես հետեւություն պատմաբանների բերած վկայությունների՝ քրիստոնյաների կողմից պատերազմական գործողություններին մասնակցելու ավանդույթը գալիս է Արեւելյան երկրներից, հատկապես՝ Հայաստանից: Մարկոս Ավրելիոսի հիշյալ «Որոտաձայն» լեզեոնը հավաքագրվել էր Մելիտինեում¹⁷ (օտար աղբյուրներում «Մելիտինե» անվամբ հիշատակվող Մալաթիան գտնվում էր Փոքր Հայքում՝ Եփրատ գետի աջ կողմում), այսինքն՝ հավանական է, որ լեզեոնի քրիստոնյա զինվորները, որոնց աղոթքի շնորհիվ անձրեւ տեղաց, եղել են հայեր¹⁸: Եվսեբեոսի մեկ այլ վկայության համաձայն՝ երբ Մաքսիմիոս Դայա կայսրը (305-313 թթ.) Դ. դարասկզբին փորձեց զորացնել կռապաշտությունը, Փոքր Հայքում հայերը զինված դիմադրություն ցույց տվեցին եւ պարտության մատնեցին նրան¹⁹: Այս եւ այլ բազմաթիվ վկայություններ մատնանշում են արեւելյան երկրներում քրիստոնյաների կողմից զինվորական ծառայության շարունակական ավանդույթը:

Արդարացի պատերազմի տեսաբանները հիմնականում ընդունում են, որ քրիստոնյաներն սկսեցին ընդգրկվել բանակում հատկապես Կոստանդինոս կայսեր (306-337 թթ.) օրոք: Մինչդեռ տարբեր հեղինակներ փորձել են վկայություններ բերել այն մասին, թե բանակում քրիստոնյաներ են ծառայել Բ. դարի 70-ական թվականներից հետո միայն: Մեզ համար հրաշալի փաստ է Եդեսիայի Աբգար թագավորի պատմությունը²⁰,

¹⁷ Տես **Eusebius Pamphilus**, Church History, Life of Constantine, Oration in Praise of Constantine, book 5, chapter 5, § 1, By Philip Schaff, Print Basis: New York, 1890, էջ 432:

¹⁸ Գերաշնորհ Տ. Պարգեւ արք. Մարտիրոսյանը, իր աշխատություններից մեկում խոսելով պատմական այս իրադարձության մասին, հավաստում է, որ հայկական Մելիտինեի հիշյալ լեզեոնը բաղկացած էր հայ քրիստոնյաներից. տես **Պարգեւ արք. Մարտիրոսյան**, Հայերը եւ վախճանաբանությունը, Երեւան, 2014, էջ 13:

¹⁹ Տես **Eusebius Pamphilus**, Church History, book 9, chapter 8, § 2-4, էջ 762:

²⁰ Աբգար թագավորի մասին տես **Մովսէս Խորենացի**, Պատմութիւն Հայոց, աշխ.՝ Մ. Աբեղեանի, Ս. Յարութիւնեանի, Ստ. Մալխասեանցի, «Մատենագիրք հայոց», հտ. Բ., Ե. դար, Անթիլիաս-Լիբանան, 2003, գիրք Բ., գլ. ԻԶ.-ԼԶ., էջ 1890-1910. **Eusebius**

ով ղեռնեա Քրիստոսի երկրային կյանքի ընթացքում արդեն ընդունում եւ հավատում էր Նրա աստվածութեանը: Տիրոջ համբարձումից հետո, երբ Թադեոս առաքյալն այցելում է Աբգար արքային, վերջինս պատմում է, որ նույնիսկ ցանկություն է ունեցել զորքով արշավել եւ կոտորել Տեր Հիսուսին խաչող հրեաներին, եթե, իհարկե, Հռոմեական կայսրութեանը թույլ տար: Աբգար արքան նամակներ է ուղարկում Հռոմի Տիբերիոս կայսերը, Ասորեստանի Ներսեհ եւ Պարսից Արտաշիր թագավորներին, որ նրանք եւս ընդունեն քրիստոնեություն: Զարմանալի է, որ արդարացի պատերազմի ավանդույթի որեւէ տեսաբան կամ օտար պատմաբան չի անդրադարձել այս կարեւոր հանգամանքին²¹:

Նչեմք նաեւ, որ մեր հավատքի հայր Ս. Գրիգոր Լուսավորիչը պատմական աղբյուրներում հիշատակվում է որպէս հայոց Տրդատ Գ. արքայի (287-330 թթ.) զինակից: Նա քրիստոնյա է եղել մանկուց²², ապա ծառայութեան է անցել հայոց զորքի կազմում: Ըստ հայ պատմագրութեան՝ երբ 287 թ. Տրդատ Մեծ արքան զոհաբանական զոհեր է մատուցում Անահիտ դիցուհու մեհյանին, նրա զինակից Գրիգորը, քրիստոնյա լինելով, հրաժարվում է զոհ մատուցել²³: Դրանից հետո սկսվում են քրիստոնյաների նկատմամբ հալածանքները Հայաստանում, իսկ 301 թ. հայոց թագավորը, ողջ արքունիքը, նաեւ հայոց բանակը քրիստոնյա են դառնում՝ քրիստոնեությունը հռչակելով պետական կրոն:

Երբ խոսում ենք քրիստոնյա հայ զորականների մասին, անհրաժեշտ է հիշատակել նաեւ հայ նշանավոր զորավար Վաչե Մամիկոնյանին (ծննդյան թվականն անհայտ - զոհվել է մոտ 337 թ.): Ըստ պատմիչ Փավստոս Բուզանդի՝ Ս. Վրթանես Ա. Պարթեւ հայրապետի (333-341 թթ.) օրոք երկու պատերազմ է տեղի ունեցել հայոց եւ պարսից միջեւ:

Pamphilius, Church History, book 2, chapter 9, էջ 136-138. Մովսես Խորենացու Պատմության հիման վրա՝ Սիմեոն Երեւանցի կաթողիկոսը եկեղեցական տոնացույցի վերակզմության մեջ այսպես է նշում նրա հիշատակը. «Տօն է նախավկայ եւ անդրանիկ թագաւորին մերոյ սրբոյն Աբգարոյ» (**Սիմէօն Կաթողիկոս**, Տօնացոյց, Էջմիածին, 1774, էջ 306): Տոնն այս անվամբ մինչ օրս տոնվում է Հայաստանայայց Առաքելական Սուրբ Եկեղեցում՝ Հիսնակի Դ. կիրակիին հաջորդող շաբաթ օրը: Սակայն ինչպես նշում է Տ. Շնորհք արք. Գալուստյանը՝ «...տարւայ գրերի համաձայն՝ տեղափոխում է նաեւ Յիսն. Բ. եւ Դ. կիրակիներին յաջորդող Գշ. օրերին» (**Շնորհք արք. Գալուստեան**, Հայագի սուրբեր, Թեհրան, 2008, էջ 178):

²¹ Տե՛ս **Մովսէս Խորենացի**, Պատմութիւն Հայոց, գիրք Բ., գլ. ԼԳ., էջ 1899-1905:

²² Տե՛ս անդ, գիրք Բ., գլ. Զ., էջ 1969-1970:

²³ Տե՛ս **Ագաթանգեղոս**, Պատմութիւն Հայոց, աշխ.՝ Գ. Տէր-Մկրտչեանի, Ստ. Կանայեան-ցի, «Մատենագիրք հայոց», հտ. Բ., Ե. դար, Անթիլիաս-Լիբանան, 2003, գլ. Ե., էջ 1328-1330:

Առաջինում հայերը հաղթել են, իսկ երկրորդում՝ երկու կողմերն էլ մեծ կորուստներ են ունեցել, ռազմի դաշտում ընկել է նաեւ հայոց նշանավոր սպարապետ Վաչե Մամիկոնյանը: Ըստ Կարապետ եպս. Տեր-Մկրտչյանի՝ Վաչեն ու նրա զինակիցները ներկայանում են իբրեւ Ս. Վարդանանց նախատիպ նահատակներ, եւ Ս. Վրթանես Ա. Պարթեւ կաթողիկոսն այդ պատերազմին ազգային-կրոնական նշանակութիւն է տվել²⁴: Ուշագրավ է Փափստոս Բուզանդի վկայութիւնը, ըստ որի՝ Վրթանես Ա. հայրապետը մխրթարում էր ժողովրդին՝ ասելով. «Մխրթարվեցե՛ք Քրիստոսով, որովհետեւ նրանք, որ մեռան, մեր աշխարհի, եկեղեցիների, աստվածատուր հավատի համար մեռան»²⁵: Հայոց Հայրապետը կարգադրում է, որ նրանց հիշատակն ամեն տարի տոնվի եւ նրանց անունները հիշատակվեն Ս. Պատարագի ընթացքում²⁶. Նրանց հետ պետք է հիշատակվին նաեւ բոլոր նրանք, ովքեր կզոհվեին հանուն հայրենիքի փրկութեան²⁷:

Ամփոփելով՝ նշենք, որ Դ. դարից սկսյալ՝ էականորեն փոխվում է Եկեղեցու վերաբերմունքը զինվորական ծառայութեան եւ պատերազմի նկատմամբ: Երբ Կոստանդինոս Մեծ կայսրը Դ. դարասկզբին քրիստոնեութիւնը հայտարարեց թուլլատրելի կրոն, Եկեղեցին մշակեց պատերազմի վերաբերյալ իր դիրքորոշումը: Մոտ կես դար հետո Օգոստինոս Երանելին գրեց Եկեղեցու եւ պետութեան միավորման մասին: Նա նշում է, որ քրիստոնյաները ծառայում են բանակում արդեն 200 տարի, եւ նրանց ծառայութիւնն ընդունվել է պատշաճ կերպով²⁸: Կայսրութիւնը նաեւ նպատակադրվել էր ոչնչացնել բարբարոսներին, ինչպիսին էին վանդալները: Ազդվելով այս զարգացումներից՝ Լատին Եկեղեցու նշանավոր հայր Օգոստինոս Երանելին եկավ այն եզրահանգմանը, որ քրիստոնյան կարող է ծառայել բանակում ու միեւնոյն ժամանակ հետեւել Աստծուն: Կարելի է ասել, որ այս տեսակետը առանցքային նշանակութիւն ունեցավ խնդրի վերաբերյալ Եկեղեցու դիրքորոշման ձեւավորման համար:

²⁴ Տե՛ս Կ. ծ. վրդ. Տեր-Մկրտչյան, Հայոց Եկեղեցու պատմություն, Ս. Էջմիածին, 2011, էջ 105:

²⁵ Տե՛ս Փաւստոս Բուզանդ, Պատմութիւն Հայոց, «Մատենագիրք հայոց», հտ. Ա., Ե. դար, Անթիլիաս-Լիբանան, 2003, Գ. դպր., գլ. ԺԱ., էջ 290:

²⁶ Այժմ Հայոց Եկեղեցու տոնացույցում Վաչեանց նահատակների հիշատակության տոն չկա, որի պատճառը, հավանաբար, այն է, որ ըստ Ս. Վրթանես հայրապետի կարգադրության՝ հետագայում Ս. Վարդանանց հիշատակությունը եւս կատարվել է նույն օրը, եւ ժամանակի ընթացքում այն առավել հայտնի է դարձել Ս. Վարդանանց անունով (Շ. արք. Գալուստեան, Հայագգի սուրբեր, էջ 190):

²⁷ Տե՛ս Փաւստոս Բուզանդ, Պատմութիւն Հայոց, Գ. դպր., գլ. ԺԱ., էջ 291:

²⁸ Տե՛ս Robert Clouse, War for Christian Views, էջ 14:

Օգոստինոս Երանելին, զարգացնելով արդարացի պատերազմի վերաբերյալ իր տեսությունը, այնուամենայնիվ, զգույշ էր վաղ Եկեղեցու խաղաղարար դիրքորոշման եւ բանակում քրիստոնյաների ծառայության հրաժեշտության միջեւ հակասությունը: Ուստի, նա սահմանեց որոշակի կանոններ, ըստ որոնց՝ արդարացի պատերազմը պետք է մղվի արժանապատվորեն, հավատի պատճառով չպետք է լինեն անտեղի բռնություններ: Հետագայում Ս. Օգոստինոսի գաղափարների հիման վրա ձեւավորվեց արդարացի պատերազմի տեսությունը:

РЕЗЮМЕ

В статье рассматривается отношение ранней Церкви к военной службе в первые века.

У авторов раннего периода встречаются общественные и бытовые суждения, касающиеся почти всех вопросов. Однако до конца II века нет свидетельств, которые бы помогли понять, были ли христиане в армии или нет. Это объясняется двумя основными причинами: тогда в римской армии военная служба не была обязательной, а христиане, в свою очередь, не вступали в ряды солдат, поскольку в армии поклонялись языческим идолам, и там царила атмосфера безнравственности. И поскольку никто не давил на христиан, то они не только не служили, но и не видели никакой необходимости обсуждать этот вопрос.

Однако с середины II века в связи с растущей популярностью христианства многие солдаты становились христианами и хотели знать, могут ли продолжить свое служение. Вера стала социально доступно, и многие стали думать, что человек может быть как примерным гражданином Рима, так и последователем Христа.

С IV века отношение Церкви к военной службе и войне существенно изменилось. Когда в начале IV века император Константин объявил христианство приемлемой религией, Церковь сформировала свое учение о войне, которое никогда не считало неприемлемым справедливые войны для защиты родины. Можно констатировать, что во время правления императора Константина закончились пацифистские настроения, которые присутствовали в ранней Церкви.

SUMMARY

This article presents the attitude of the early Church towards the military service at the dawn of Christianity. The early authors discussed in their writings almost about every social aspect of life. But until the end of the second century there was no evidence whether Christians served in the army or not. It could either happen or not, which can be explained by two main reasons. In those days military service was not mandatory in the Roman army, and the Christians, in their turn, did not join the army: because of pagan idolatry, as well as of the immoral conduct popular in the army. And as there was no pressure on the Christians concerning their military service, they did not join the army and there was no need even to discuss that issue.

However towards the end of the mid-second century, due to the increase of the popularity of Christianity many, soldiers converted to Christianity and consequently wanted to know if they could continue their service in the army. Faith became socially available and many people thought that they could be both exemplary citizens of Rome and followers of Christ.

The attitude of the Church with regard to military service and war essentially changed from the beginning of the 4th century, when Emperor Constantine declared Christianity as an acceptable religion, and the Church formulated her teachings on war. Henceforth, waging war just for the defense of the homeland was justified. Thus it can be stated that during the reign of Constantine pacifistic sentiments of the early Church were over.

